

ARHIVSKE VIJESTI O PUČKOJ DRAMI U SREDNJOJ DALMACIJI

Nevenka Bezić-Božanić

Ako tražimo izvorište pučke drame u Splitu, njegovoj široj okolici i na otocima, te ćemo tragove najprije naći u Splitu i Trogiru u XIII stoljeću. Godine 1217. kroz splitsku luku prošao je ugarski kralj Andrija putujući u »Svetu zemlju«. Splitski kroničar arhiđakon Toma ovako opisuje taj događaj: »Izišlo je, pak, u susret gospodinu kralju u povorci cjelokupno građanstvo i svi stranci, te čitava gomila njegove vojske, pjevajući mu glasno pohvale. Zatim je čitav kler navukavši povrh kota svilene haljine, idući za križevima i kadionicima do Pisture, pjevao, kako je dolikovalo kraljevskom veličanstvu«. ¹ Možda neke scenske elemente možemo naći u tom opisu jer su zacijelo na srednjovjekovnog čovjeka takvi prizori djelovali, kao što je poslije djelovao i pravi kazališni čin.

Isto tako scenske prizore možemo naći u to vrijeme pa čak i prije na reljefima podijeljenim nišama, a u svakoj niši po jedan prizor. Primjer za to su dva pluteja iz Zadra, gdje su prikazani prizori od Navještenja do Poklonstva kraljeva preko Herodota do Bijega u Egipat. ² Zatim prikaz Kristova života na Buvinovim vratnicama u Splitu s potankostima iz svakodnevnog života, Radovanov portal u Trogiru, pa kasnije ikone, s nizom malih slika iz života svetaca, te gotički poliptisi. ³

Scenografija prikazanja možda se nadahnula umjetničkim djelima ili obratno, možda su i umjetnici preko scenske igre potpuno doživljavali svoja djela. Prigodni tekstovi izvodili su se u povodu velikih blagdana, a tada su crkve bile ukrašene najljepšim ruhom, posuđem i svijećnjacima. Polutama romaničkih crkava, zlatom vezena odjeća, pozlaćeno crkveno posuđe, predmeti od blještava gorskog kristala i svilene bratimske zastave u sjaju lojanica bili su izuzetan dekor. Taj dekor nije ni danas teško zamisliti jer se velik broj tih predmeta sačuvao do naših dana. Scenu na otvorenome možemo zamisliti uglavnom pred pročeljem crkve, a tek u kasnijim stoljećima spominju se računi za povišenu drvenu pozornicu, bojadisane kartone i drugo.

U arhivskim spisima srednjovjekovnog Trogira preko jednog sudskog ispitivanja 1272. godine na dan 30. travnja sačuvao se opis igre »Biranje kralja«, koji u prijevodu Vedrana Gliga glasi:⁴

»Posljednjeg dana travnja Bastijan Luke sa strane komune prijavio je Bogdana sina... koji je udario Marinca sina Devače svojim mačem i ranio ga te raskrvario... poslije blagdana Uskrsa u ovom tjednu.

Isto tako Desa Dujmov de Morcegafaba u ime spomenutog Bogdana odgovorio je tvrdeći da spomenuti Bogdan nije učinio nasilje... da bi zaslužio kaznu. I reče da je u Trogiru običaj da ljudi između sebe izabiru kraljeve i gospodare i igraju se oružjem međusobno na Uskrs i poslije blagdana na više dana. I sam Bogdan i drugi njegovi drugovi izabraše kralja i igrahu se oružjem i izvršavahu zapovijedi onoga koji je bio kralj i vođanu ljude njihovom kralju kad bi kralj naredio, a stajali su u okolišu samostana sv. Ivana i tu su se igrali, a sam Marinci sa spomenutim Bogdanom zajedno se igrahu... i igrajući se ujedno onaj Marinci bio je udaren, a nije bio udaren iz varke niti iz prevare niti iz pakosti, niti krivnjom spomenutog Bogdana niti ga je iz zle namjere udario. Zato zbog toga ne podliježe komunalnoj kazni.

Isto tako Bastijan je rekao da kada je rečeni Marinci bio udaren, kurija je poslala po nj i on je došao u kuriju i bio upitan od kurije: »Tko te udario?«. I on reče da ga je Bogdan udario. I kurija posla po spomenutog Bogdana i on dođe i bi upitan do kurije: »Zašto si udario Marinca?«. A Bogdan reče da ga on nije udario. I sam Desa reče da ga je udario u igri, a ne svojom krivnjom niti iz zle namjere. Zato mu se ne smije vjerovat jer je uhvaćen da govori na dva načina. A da je istinito što sam Bogdan poriče pred kurijom tvrdeći da tog Marinca nije udario, želi dokazat po Luki Petrovom komunalnom sucu.

Isto tako Desa je rekao da može bit što je bilo kao što tvrdi gospodin Bastijan, ali mnogo toga se dogodi u igri što se ne zna. A ako onaj to poriče, porekao je jer nije vjerovao da je Marinci udaren. Jer ga nije udario iz zle namjere niti iz zle volje. Stoga, ako ga je udario u igri, ne podliježe kazni komune. A da je igrajući se zajedno onaj bio udaren, želi dokazati Akač i Sakran.

Isto tako Bastijan je rekao da se njemu — pošto je nađeno da je na dva načina govorio, ni njegovim svjedocima ne smije vjerovati, nego da se mora vjerovati da je bio kriv.

Isto tako je Desa rekao da nije otkriven da govori na dva načina, a ono što se dogodi u igri zbog blagdana Uskrsa ne podliježe kazni komune.

Presuđeno je da se dovedu Bogdanovi svjedoci i ako svjedoci potvrde da je istina, sam Bogdan neka se zakune da su njegovi svjedoci rekli istinu da ga nije udario iz zle namjere niti iz zle volje već u igri, i neka bude oslobođen.«

Prema ovim podacima, igra je imala određena pravila, a zacijelo i tekst, koji je nestao u tami dalekog srednjovjekovlja zajedno s tom igrom. Taj običaj u raznim inačicama igrao se po čitavoj Dalmaciji, a spominje ga više starih putopisaca i povjesničara, ali trogirsko »Biranje kralja« je najstarija dosada poznata arhivska vijest, dok su drugi sačuvani kao predaja ili kao književni zapis.

Iz istih izvora doznajemo za još jedan običaj, doduše ne neposredno vezan uz scenske igre, ali po svom dramskom naboju snažan doživljaj s dubokim tragovima u stanovnicima srednjovjekovnog Trogira.⁵ To su posebni pogrebni običaji opisani u oporukama druge polovine XIII stoljeća. Oporučitelji obavezno ostavljahu novac biskupu da u crkvi prije ukopa nad pokojnikovim tijelom održi misu, koja je prema mogućnostima pokojnika bila svečana pjevana ili pak tiha i skromna. Jednako tako su ostavljali novac klericima da prate pogreb od kuće do mjesta sahrane, a imućniji za tu priliku plaćahu i svećenike. Posebno se ostavljao novac za svijeće što se nose u pogrebnoj povorci. Budući da je gotovo svaki Trogirani pripadao nekoj od bratovština, bratimi u tunikama sa svijećama u ruci pratili su i nosili pokojnika, te pjevali oprosne pjesme. Oporučitelji ostavljahu toliko novaca pa čak i dijelova imanja i kuća biskupu, crkvi i bratovštini za što svečamiji ispraćaj, da bi nasljednike ostavili bez osnovnih sredstava za život. Stoga je početkom XIV stoljeća Statut trogirске komune posebnim članom odredio

koliko se može potrošiti za sprovod. Ako još ove opise nadopunimo likovima žena zaogrnutih plaštevima i velovima, koje nariču nad mrtvim Kristom na Radovanovu portalu, možemo u cjelini zaokružiti sliku o pratnji pokojnika na njegovom posljednjem putu. Naime isprave iz tog vremena spominju plaštevne i velove kao osnovne dijelove ženske odjeće, koje je majstor Radovan prenio na svoje reljefe, jer je unatoč određenim ikonografskim oblicima koristio i prizove iz života svojih mještana. Da li su ove pogrebne povorke preteča crkvenih prikazanja u Trogiru, ili su one nastale uprav po uzoru na pučke crkvene pobožnosti, koje su već u XIII stoljeću prikazivale pojedine bratovštine, teško je odrediti. U oporukama XIV stoljeća nema više takvih opisa pogrebnih običaja u arhivskoj građi Trogira i Splita, samo se tu i tamo ostavljaju dijelovi imovine pojedinim crkvama ili samostanima, ali bez napomene da su namijenjeni za pogreb, kao što je to slučaj u Trogiru XIII stoljeća.

Arhivske vijesti na ovom području jedno duže razdoblje ne spominju scenska prikazanja, pa ni pučke igre. Samo u Poljičkom statutu u jednoj od odredbi »Zakona o sinovima i očevima« u točki 10, stoji zapisano da sin može biti razbaštinen ako je glumac, što je prema starijim poljičkim zasadama bilo nečasno zanimanje. Prema Nikoli Batušiću to je bio putujući ioculatur, histrion ili svirač.⁶ Da je svirača bilo u to vrijeme u Dalmaciji, potvrđuju prikazi glazbala na likovnim djelima, a glazbala se spominju i u inventarima privatnih kuća.⁷

Godine 1535. splitski nadbiskup Andrija Cornelio odredio je da se nijedna crkvena predstava ne smije održati ako prije toga nije pregledan i odobren tekst, koji će se izvoditi, jer je sloboda mišljenja i širina renesanse često unosila u crkvene priredbe slobodnije profane scene. Jednako tako zabranio je prerušavanje u svete likove bradama i vlasuljama, osim u iznimnim slučajevima i uz posebnu dozvolu.⁸

U Trogiru su se u XVI stoljeću običavali održavati plesovi na Opraškom polju uz crkvu Sv. Mihovila, pa je tu više puta došlo do sukoba između plemića i građana. Da bi smirio duhove trogirski knez i kapetan Lunardo Contarini 1551. godine odredio je da se svečanosti imaju održavati tako da se na južnoj strani polja vesele plemići, a na sjevernoj građani. Godine 1556. trogirski knez Sigismund de Molin zabranio je sviranje i plesanje na Čiovu za blagdana Uzašašća Gospodinova, a 1582. godine knez Tomo Marin zabranio je plesanje, sviranje i održavanje bilo kakvih svečanosti za vrijeme Poklada. Samo u iznimnim slučajevima moglo se dobiti njegovo odobrenje.⁹

U prvoj polovini XVI stoljeća spominju se igre na svadbama u Omišu,¹⁰ a dozvolom splitskog nadbiskupa prigodom gozbi u čast mladomisnika i na svadbenim svečanostima mogli su plesati i svećenici. Te vrste zabava spominje i renesansni pjesnik Marko Marulić, ali nakon Tridentinskog koncila (1545—1563) ukinuto je to pravo crkvenim licima.¹¹ Tako je 1576. godine zabranjena i gozba, koju je župnik dva puta godišnje za Novu godinu i blagdan Svih svetih davao za župljane Škripa na otoku Braču od strane vizitatora veroneškog biskupa Valiera.¹²

I 1579. godine konstitucija splitske i zadarske nadbiskupije zabranjuje svećenstvu da sudjeluje u predstavama zajedno sa svjetovnjacima, kako su to običavali činiti u prvoj polovini XVI stoljeća, pa u isto vrijeme to zabranjuje i hvarski biskup Petar Cedulin.¹³ Ovaj isti biskup nagovorio je Bračanina Jurja Žuvetića da prevede »Christus judex« djelo sicilijanskog jezuite Stefana Tuccija, djelo koje se u XVI stoljeću izvodilo na scenama u Italiji.¹⁴

Usprkos zabranama crkvenih vlasti svećenici i klerici rado su sudjelovali i u XVII stoljeću u pokladnim zabavama i glumili u prigodno napisanim tekstovima, pa dalmatinski biskupi i splitski nadbiskup ponovno donose zabrane, posebno kad se radi o tekstovima nabožnog sadržaja u koje se unose profane scene uz svirku na citaru i profane kostime.¹⁵ Godine 1657. u crkvi Sv. Dominika u Trogiru prikazan je u stihovima život sv. Ivana Trogirskog biskupa napisan od Girolama Brusonija, a izveli su ga trogirski svećenici, klerici, kapetani i plemići. U sačuvanom rukopisu zabilježena su njihova imena uz pojedine uloge, a opisana je i odjeća, koja se nosila prema određenoj ulozi. Pojedina lica predstavljala su više dalmatinskih gradova uz koje je Ivan trogirski bio vezan. Kao primjer Trogir je prikazan u liku vojnika s kapom ukrašenom malim kaštelima i u ruci s komadom mramora, dok je Split prikazan u liku trgovca držeći u rukama kljun broda i mjeru za tkanine. Predstava je izvedena tri večeri u mjesecu travnju.¹⁶

U Splitu se zacijelo kao i u drugim gradovima u davnoj prošlosti izvodio Gospin plač, pa je 1658. godine poznata i ličnost koja je glumila Krista. Bio je to Mihovil Reljić, čija se dionica teksta sačuvala do naših dana.¹⁷

Veći broj sačuvanih crkvenih dramskih tekstova na ovom području govori i o njihovom izvođenju od strane bratovština, po samostanima, sjemeništima, pa i od prigodno sakupljenih amaterskih družina.¹⁸ Bra-timske računске knjige otkrivaju sitne račune za pojedine rekvizite ili svijeće, pa uprav ti mali troškovi za čavle, krune, tkaninu, kartone

i druge sitne predmete zaokružuju sliku o igranju takvih tekstova u većim i manjim mjestima Dalmacije. Tako je 1714. godine u Starom Gradu na otoku Hvaru prigodom održavanja dominikanskog provincijalnog kapitula izvedeno Prikazanje sv. Lovrinca mučenika. Za tu prigodu kupljeno je za uređenje pozornice sto pedeset većih i manjih kartona, daske, čavli, iglice, te raznobojne zemljane boje. Prikazanje se u nastavcima igralo tri dana zaredom.¹⁹ Poznato je da se ovo prikazanje igralo i u prošlom stoljeću i da su Starograđani s tim djelom gostovali i u Bolu na Braču. Vrbovljani su ga također igrali, pa se s kraja prošlog stoljeća sačuvala čak jedna fotografija na kojoj su prikazani vrbovački amateri, tako obučeni da djeluju kao slika nekog naivca.²⁰

U Hvaru je poznato da su početkom XVIII stoljeća bratimi sv. Prospera održali neku priredbu za koju je izgrađen podijum i kruna bunara od kartona obojena i pozlačena.²¹ Sličnih računa našlo se u Splitu i Trogiru, ali je rijetko zabilježeno što se igralo. Trogirski biskup Didak Manola u svojoj vizitaciji iz 1756. godine spominje da se u selima u okolici Trogira pjevaju žića svetaca na hrvatskom jeziku, a zabilježio je i više narodnih igara i prigodnih običaja, od kojih su se samo neki sačuvali do naših dana.²²

U XVIII stoljeću prvi put nešto više saznajemo iz arhivske građe o svadbenim običajima. Naime makarski biskup naredio je svećenicima da ne smiju sudjelovati u svadbenim povorkama i ne smiju biti stari svatī, a ako su pozvani na svadbu da se ponašaju dostojno svog staleža, te da svojom prisutnošću spriječe igranje kola u kojem su zajedno momci i djevojke. Zabrana igranja mješovitog kola poznata je tijekom tog stoljeća u više biskupija, navodno zbog nečudorednog ponašanja u igri.²³

Arhivska građa od XVI stoljeća dalje otkriva čitav niz podataka o pokladama, turnirima, ubijanju bika, siječenju ovnujske glave, igrama, plesu i drugim pučkim običajima, te prigodnim scenskim igrama, pa kad se jednom ti podaci do kraja istraže i povežu u jednu cjelinu, pružit će pravu sliku života na ovom dijelu naše obale.²⁴

Među narodnim igrama treba spomenuti Morešku, koja se u Splitu, Hvaru i Trogiru spominje u XVII i XVIII stoljeću. U Splitu su Morešku i igru zvanu »Cerchiata« igrali u XVIII stoljeću obrtnici, i dok je Moreška poznata, ova druga sačuvala se samo prema opisu poglavara Rehe iz 1822. godine. U toj igri sudjelovalo je šest ili dvanaest pastira i isto toliko pastirica igrajući se s vijencima od cvijeća.²⁵

Arhivski spisi podjednako nam otkrivaju igranje nabožnih dramskih tekstova i narodnih igara s dramskim elementima, a njihovi izvođači bili su široki narodni slojevi. Od srednjeg vijeka pa do XVIII stoljeća kroz koje razdoblje su vršena arhivska istraživanja prepliću se tragedije, drame i vedre pučke igre, bez obzira na to da li su izišle iz pera nekog pisca ili su sročena u narodu. One su se u raznim inačicama igrale prema prilikama, a čini se da ni česte zabrane crkvenih otaca nisu mnogo utjecale na one, koji su ih igrali. Narod je s očitim smislom za takva događanja provodio svoje zamisli u djelo i izvodio razne igre gdje god je to bilo moguće, pokoran i smjeran u mistici crkvenih prikazanja, vedar i raspojasan u pučkim igrama.

BILJEŠKE

¹ Toma Arcidakon Kronika (Preveo Vladimir Rismondo). Split 1977, str. 81.

² I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji. Zagreb 1960.

³ K. Prijatelj, Problemi i ličnosti gotičkog slikarstva u Dalmaciji. Moćnosti, god. XXXI, br. 10—11, Split 1984, str. 919—925.

⁴ M. Barada, Trogirski spomenici, dio II sv. I, Zagreb 1951, str. 79, 80. — Isti, O našem običaju »biranja kralja«. Starohrvatska prosvjeta NS I, sv. 3—4, 1927, str. 197—209.

⁵ N. Bezić-Božanić, The necropolises of Trogir in the 13th centuri. Balcanoslavica 9, Prilep 1980, str. 91—97.

⁶ V. Jagić, Statut poljički. Monumenta historico-iuridica Slavorum Meridionalium. Pars I, vol. IV, str. 58. — Izvorni tekst Poljičkog statuta. Poljički zbornik 1, Zagreb 1968, str. 52. — N. Batušić, Povijest hrvatskog kazališta, Zagreb 1978, str. 22.

⁷ K. Kos, Muzički instrumenti u srednjovjekovnoj likovnoj umjetnosti Hrvatske. Rad JAZU knj. 351, Zagreb 1969, str. 167—270. — N. Bezić-Božanić, Unutrašnjost dalmatinske kuće — prostor za scenske priredbe XVII stoljeća. Dani Hvarskog kazališta IV, Split 1977, str. 344.

⁸ Farlati, Illyricum sacrum, Venecija, 1751—1800, sv. III, str. 443, 444. — B. Škunca, Štovanje Isusove muke na otoku Hvaru. Split 1981, str. 210.

⁹ P. Andreis, Povijest Trogira I, Split 1977, str. 223. — A. Zaninović, Zabrane sviranja i plesanja na blagdan Uzasašća Gospodinova na Čiovu iz 1556. godine. Sv. Cecilija, sv. 1, Zagreb 1938.

¹⁰ C. Fisković, Iz renesansnog Omiša. Izdanje Historijskog arhiva u Splitu sv. 6, Split 1967, str. 17. — Isti, Mišnice (gajde) u Trogiru i Omišu u XVI stoljeću. Arti musices sv. 14, br. 1, Zagreb 1983, str. 16.

¹¹ C. Fisković, Splitska renesansna sredina. Dani Hvarskog kazališta III, Split 1976, str. 296, 297.

¹² A. Jutronić, Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579. Croatia sacra 5, Zagreb 1933.

¹³ Farlati, N. dj. sv. V, str. 136.

¹⁴ H. Morović, »Sud pokonji« prikazanje Jure Žuvetića. Građa za povijest književnosti Hrvatske JAZU, knj. 22, Zagreb 1952, str. 147—227.

¹⁵ K. Stošić, Naš jezik i dramske scene u jednoj crkvi. Jadranska pošta, Split, 24. XII 1930.

¹⁶ G. Sabalich, Una rappresentazione sacra à Traù. Rivista Dalmatica, anno III, vol. VI, sv. V, Zadar 1903, str. 35—51, 129—146.

¹⁷ Rukopis se čuva u Naučnoj biblioteci u Splitu. H. Morović, Splitski tekst »Gospina plača«. Čakavska rič, god. III, br. 2, Split 1973, str. 150.

¹⁸ P. Kolendić, Ko je autor hvarskog »Uskrsnutja«? Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor sv. 22, Beograd 1956, str. 262—264. — H. Morović, Hvarsko prikazanje o Suzani. Mogućnosti, br. 7, Split 1973, 727—728. — Isti, Hvarsko prikazanje suda općenoga, Isto br. 6—7, 1974, str. 765—770. — F. S. Perillo, Hrvatska crkvena prikazanja. Split, 1978.

¹⁹ A. Zaninović, Troškovi prikazanja sv. Lovrinca u čast dominikanskih kapitulara godina 1714. u Starom Gradu na otoku Hvaru. Hrvatska prosvjeta, god. 17, br. 10, Zagreb 1930, str. 10.

²⁰ Vidi rad Marina Carića na Danima Hvarskog kazališta 1984. — Slika se nalazi u Fototeci Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika u Splitu.

²¹ N. Kolumbić, Uloga crkvenih dramskih tekstova u razvitku hrvatskog kazališnog života. Mogućnosti br. 7, Split, 1973, str. 682—694.

^{21a} C. Fisković, Glazba, kazališne i ostale zabavne priredbe u Hvaru u XVIII stoljeću. Dani Hvarskog kazališta V, Split 1978, str. 154.

²² L. Katić, Povijesni podaci iz Vizitacije trogirске biskupije u XVIII stoljeću. Starine JAZU knj. 48, Zagreb 1958, str. 280.

²³ N. Bezić-Božanić, Kulturno-povijesna sredina Makarske u XVIII stoljeću. Dani Hvarskog kazališta V, Split 1978, str. 345—373. — Ista, Iz prošlosti Podgore u XVIII stoljeću. Čakavska rič 1—2, Split 1982, str. 35. — Ista, Svadbeni običaji na Makarskom primorju u prošlosti. Zbornik Društva folklorista, Zagreb (u tisku).

²⁴ C. Fisković, Korčulanski običaji, svečanosti i zabave XVII stoljeća. Mogućnosti 2—3, Split, Split 1977, str. 258—280.

²⁵ H. Morović, Izvještaj poglavara E. Rehe o prilikama u splitskom okrugu u godini 1822. Građa i prilozi za povijest Dalmacije sv. 8, Split 1974, str. 249—251.